

ИМКОНΙΑТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАРНИ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТДАН ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШ

*Баходиров Азизбек Аваз ўғли,
Тошкент давлат педагогика университети магистранти
+99896 076-77-67
azizkhan.bakhadirov@gmail.com*

Аннотация. Мақолада имконияти чекланган болаларни ҳаётга бўлган қизиқишларини оширишда психологик жиҳатларига алоҳида урғу бериш лозимлиги, уларни психологик жиҳатдан қўллаб-қувватлаш муҳимлиги ҳақида фикрлар юритилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: инклюзив таълим, имконияти чекланган, психологик метод, қўллаб-қувватлаш.

Биз кўп ҳолларда бебаҳо неъматларга ношукрлик қиламиз. Соғлом бўлсак-да, баъзан фиғонимиз фалакка чиқади. Шундай вақтларда бир тин олиб танимиз соғлиғи, қорнимиз тўқ, устимиз бутлиги ҳақида ўйлаб кўриш фойдадан холи бўлмайди. Аммо орамизда жисмоний имконияти чекланганлар ҳам истиқомат қилади. Улар имконияти чекланган бўлса-да, шукрона билан яшайди. Жамиятда ўз ўрнига эга бўлиш, яхши яшаш учун ҳаракат қилади.

БМТ Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти статистикасига кўра, Ер шари аҳолисининг 15 фоизга яқинининг имконияти чеклангани ва бу кўрсаткичнинг мунтазам ўсиб бораётгани ҳар бир инсонга ўзини атрофдагилар билан тенг ҳис қилиши ҳамда ўз салоҳиятини юзага чиқариш учун имкониятлар яратиш бўйича самарали ишларни амалга оширишга ундайди. Шунингдек, БМТ Бош Ассамблеясининг 1992 йил 14 октябрдаги 47/3-сонли қарорига асосан Халқаро ногиронлар куни деб аталгани ҳам бежиз эмас. Бундан кўзланган мақсад жисмоний ҳолатидан қатъи назар, барча инсонларга тенг имкониятлар яратишдир. Мамлакатимиз аҳолисининг 65 фоизини 14-30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил қилади. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни ҳимоя қилиш тизимини ривожлантириш даражаси жамиятнинг инсонпарварлик ва уни маънавий-ахлоқий ривожлантириш даражаси, Ўзбекистоннинг ҳуқуқий мажбуриятлари ва мамлакатимиз томонидан имзоланган Халқаро конвенцияларни акс эттиради. Ёш авлод ҳақида ғамхўрлик муҳим умуминсоний қадриятлардан биридир. Бундан ташқари юртимизда ижтимоий ҳимояга муҳтож, имконияти чекланган фуқаролар, ногиронларнинг таълим олиш ва касб эгаллаши, меҳнат қилиши, хавфсизлиги, саломатлигини тиклашидаги ҳуқуқлари кафолатланган. Бу борада миллий қонунчилик ҳужжатлари базаси яратилган. Ўзбекистон

¹ "Новый век" газетаси 21-сони 2019 йилда

Республикасининг “Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун²га мувофиқ ногирон болаларнинг ихтисослаштирилган таълим муассасаларида, мактабгача таълим муассасаларида, шу жумладан, интернат-уйларда амалга оширилади. Шунингдек, ногиронларнинг умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълими барча таълим даргоҳларида, зарур бўлган ҳолларда эса ихтисослаштирилган таълим муассасаларида амалга оширилади. Имконият чекланган ёшларни касбга тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш таълим муассасаларида, шу жумладан, ихтисослаштирилган таълим масканларида, шунингдек, имконият чекланган жамоат бирлашмаларининг корхоналарида таъминланиши белгиланганлиги ҳам имконият чекланган ёшларни таълимдан сўнг қўллаб-қувватлашга кўмаклашмоқда. Имконияти чекланганлар, болалар ва болалиқдан алоҳида эътиборга муҳтожлар тиббий-ижтимоий ёрдам олиш, куч-қувватни тиклашнинг барча турларидан фойдаланиш, дори-дармонлар, протез-ортопедия мосламалари, ҳаракатланиш воситалари билан имтиёзли асосларда таъминланиш, шунингдек, касб-кор эгаллаш ва қайта тайёргарликдан ўтиш ҳуқуқига эга эканлиги қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган.

Алоҳида эътиборга муҳтож бўлган имконияти чекланган болаларни ҳаётга тайёрлаш жараёнида уларнинг имконияти чекланганлик хусусиятларини инобатга олмаслик мумкин эмаслиги ҳаммамизга маълум. Шундай экан, интеграцион таълим-тарбия, асосан, биринчи ва иккинчи (касаллиги енгил даражали бўлган) имконияти чекланганлик белгилари бор болалар орасида яхши натижа беришини унутмаслик керак.

Турли нуқсонлари бор бўлган болалар, касаллиги руҳиятига қанчалик синган ёки алоҳида эътиборга муҳтож болалар ўз ҳолатига қанчалик кўниккан бўлмасин, боланинг алоҳида ўтиш даврлари бўладики, у ўз ҳолатидан айни шу даврларда чуқур руҳий изтироб чекади. Ногиронликни энг оғир ҳис қиладиган давр бола учун балоғат ёшига ўтиш пайтига тўғри келади. Руҳшуносларнинг таҳлилларига қараганда, ҳатто соғлом ёшлар бу пайтда, одатда, ўз тана аъзоларида турли хилдаги камчиликларни, йўқ камчиликларни ҳам тасаввур қилишгача бориб етишади.

Бола жисмида имконияти чекланганлик бор экан, бу ҳолат болани анча катта-кичик кечинмаларга олиб келади. Шундай экан, алоҳида эътиборга муҳтож ёшларнинг атрофидаги тарбиявий муҳит ҳамма вақт ҳам яхши, мўътадил бўлиши билан бир вақтда, айниқса, ўтиш даврида алоҳида эътиборда бўлиб, катталарнинг назаридан четда қолмаслиги керак. Алоҳида эътиборга муҳтож болалар тарбиясига эътибор бериладиган яна бир томон шундаки, бу она табиатнинг сахийлиги билан боғлиқ бўлган ҳол, яъни бундай болаларда бирон камчилик иккинчи бир фазилатнинг, хусусиятнинг кучлироқ намоён бўлишидир. Кўзи заифларда эшитиши ва хотира кучли бўлиши, бирон-бир жисмоний камчилиги бор шахсларда тиришқоқликнинг кучли бўлиши ва бошқалар. Демак, айни шу ҳолат ногирон болаларни тарбия

² <https://lex.uz/docs/1372495>

қилишда кўздан қочирилмаса, улардаги жисмоний ва рухий камчилик ўз ўрнида бошқа томон билан тўлдирилади.

Айни шу ҳол уларнинг тарбиясида кенгроқ қўлланилса, тарбияда яхши натижаларга эришилади. Ногирон болаларнинг қайси меҳнатга қобилиятлари кучли бўлса, ўша фаолият билан кенгроқ шуғулланишига шароит яратиш уларнинг таълим-тарбиясида асосий ўрин тутмоғи лозим.

Алоҳида эътиборга муҳтож бўлган болаларнинг тарбия жараёни қанчалик қийин кечишини уларнинг хатти-ҳаракатига адекват, мутаносиб тарбиявий тадбир топиб қўллаш, махсус мутахассис тайергарлиги бўлмаган тарбиячига бериш тарбия жараёнини жиддий машаққатга айлантириб қўйиши мумкин. Масалан, ақлий хусусиятида жиззакилик, чайирлик, хархашага мойиллик, бир сўз билан айтганда, асабий нуқсони бор ногиронга бирор ахлоқ ёки одоб нормаларини сингдириш у ёқда турсин, унга ушбу нормаларни эслатиш, айтишнинг ўзи жиддий жанжалга, хархашага олиб келиши мумкин. Одатда, бундай хусусиятли болалар ўз қувватидаги хавфсизлик нуқсонини билмаган ҳолда одамларнинг назарида, гуруҳнинг диққат марказида бўлишни яхши кўради.

Инсон ва атроф-муҳит доимий равишда алоқада бўлиб, у кўриш, эшитиш, тери, таъм, ҳид билиш, ҳаракат анализаторлари орқали амалга оширилади.

Эшитиш анализатори инсоннинг барча аъзолари ичида энг аҳамиятлиларидан саналиб, унинг асосий вазифаси нутқни идрок қилишдан иборатдир. Тўлақонли эшитиш нутқ шаклланишининг омили саналади. Нутқ орқали эса инсоннинг сўз-манتيкий тафаккури, умумий ва рухий ривожланиши содир бўлади. Моддий дунёдаги нарса ва ҳодисалар онгимизда акс етиб, булар сўз шаклида ифодаланади, тил ҳодисалари воситасида намоён бўлади. Инсон ўзи кўрган ва таъсирланган буюм ва ҳодисаларни сўз ёрдамида номлаб, мазмуни ҳақидаги таассуротларини образлар, фикрлар, тушунчалар, тасаввурлар кўринишида англаш, ифодалаш имкониятига ега бўлади. Ҳар қандай буюм, ҳодисанинг мияда акс етиши ва онгда мустаҳкам ўрнашиб қолишида нутқ етакчи восита ҳисобланади. Шунингдек, у тафаккур қуроли, мулоқот жараёнида фикрни ифодалаш, бирор нарсани билдириш, англантиш ва таъсир кўрсатиш қуроли бўлиб ҳам хизмат қилади. Фикрлаш қобилияти нутқий ривожланиш замирида пайдо бўлиши сабабли у инсон тафаккурининг ривожланиш даражасини белгилаб беради³.

Эшитиш идрокининг бузилиши оқибатида инсоннинг нутқни эгаллай олмаслиги, шу боис жамият аъзоларидан яққаланиб қолиши унинг ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топишида қатор муаммоларни юзага келтиради. Булар ўзаро бир-бирига тобе бўлган турли сабабларга боғлиқ бўлиб, бу хусусида Л.С.Виготский: “Ижтимоий тарбия нутқнинг ривожланмаганлигига, нутқнинг ривожланмаслиги жамоа (коллектив)дан яққаланиб қолишга, жамоа

³ Аюпова М. «Коррекцион ишлар методикаси. (маърузалар матни)». Т 2005 й

(коллектив) дан ажралиб қолиш эса, ўз навбатида, ижтимоий тарбия ҳамда нутқнинг ривожланишини тормозлайди”,- дейди⁴.

Имконияти чекланган ўсмирларни таълим тарбиясида тенгҳуқуқлилиқ муаммосини ҳал этиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Аммо бугунги кунда ҳам жуда кўплаб ўсмирлар турли хилдаги сабабларга кўра таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Инклюзив таълимга жалб қилишнинг ташкилий, илмий-услубий чораларини кўриб чиқиш яъни мутахассисларини тайёрлаш, малакасини оширишга оид тадбирларни ишлаб чиқиш лозим. Алоҳида ёрдамга муҳтож ўсмирларни умумтаълим муассасаларига жалб қилишнинг икки асосий омили бор:

Биринчидан, алоҳида эҳтиёжга эга бўлган болалар ҳам соғлом болалар билан биргаликда ўзаро фаолият кўрсатишлари мумкин. Инклюзив таълим мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этилса, махсус эҳтиёжли болалар ижтимоий томондан ҳимояланадилар, соғлом болалар эса ижтимоий адолат ва тенгликнинг тан олиниши буюклигини ногирон болаларга нисбатан янада меҳрибон ва эътибор билан муносабатда бўлишни ҳис этадилар.

Иккинчидан, ногирон болалар ҳам соғлом тенгдошлари билан ёнма-ён ўқиш, тарбияланиш ҳуқуқига эга эканлиги.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки алоҳида эътибор талаб қиладиган болаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, улар билан мулоқот қилишнинг психологик ҳусусиятлари мавжуд эканлигини яна бир бор эслатиб ўтиш билан бирга, уларни ижтимоий ҳимоя қилишдан ташқари ҳаётда ўрни топиш муҳимлигини қайд этиш жоиз. Нуқсони бўлган (эшитиш қобилияти, кўришдаги, нутқидаги камчиликлар) болалар билан психологларнинг тизимли ишларни ташкил этиш ғоят муҳим масаладир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аюпова М. “Коррекцион ишлар методикаси. (маърузалар матни)”. Т.: 2005 й
2. “Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни манавий ва эстетик ривожлантириш” мавзусидаги илмий - назарий конференция материаллари. Тошкент-“ Uzinkomsentr”- 2002 йил.
3. “Новый век” газетаси 21-сони, 2019-йилда
4. <https://lex.uz/docs/1372495>

⁴ “Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни манавий ва эстетик ривожлантириш” мавзусидаги илмий - назарий конференция материаллари. Тошкент-“ Uzinkomsentr”-2002 йил.